

Чепульченко Т. О.

*кандидат юридичних наук**завідувач кафедри публічного права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»*

У статті звертається увага на неоднозначне розуміння в науковій літературі принципу рівності. Зокрема, говориться про моральний, особистий аспект цього принципу, нагадується одна з перших спроб формулювання принципу рівності в моралі - це так зване «золоте правило» в Біблії. У новий час цей принцип був сформульований І. Кантом як «категоричний імператив». У теоретичних концепціях минулого спостерігається взаємозв'язок людини і держави, що розкриває вплив принципу соціальної рівності на розвиток правової держави, зміст його політичних завдань, ставлення до людини і т.д. Становлення правової рівності пов'язують в основному з давньоримським терміном «*paritas*».

Крім цього, у статті автор звертає увагу на зіставлення понять правової та юридичної рівності.

В статье обращается внимание на неоднозначное понимание в научной литературе принципа равенства. В частности, говорится о моральном, личностном аспекте этого принципа, напоминает одна из первых попыток формулирования принципа равенства в морали – это так называемое «золотое правило» в Библии. В новое время этот принцип был сформулирован И. Кантом как «категорический императив». В теоретических концепциях прошлого наблюдается взаимосвязь человека и государства, что раскрывает влияние принципа социального равенства на развитие правового государства, содержание его политических заданий, отношение к человеку и т.п. Становление правового равенства связывают в основном с древнеримским термином «*paritas*».

Кроме этого, в статье автор обращает внимание на сопоставление понятий правового и юридического равенства.

The article draws attention to the ambiguous understanding in the scientific literature of the principle of equality. In particular, the article talks about the moral, personal aspect of this principle, recalls one of the first attempts to formulate the principle of equality in morality - the so-called "golden rule" in the Bible. In modern times, this principle was formulated by Kant as "categorical imperative." In the theoretical conceptions of the past observed relationship of man and state that reveals the influence of the principle of social equality in the development of the legal authority, the political content of his job, relationship to the person, etc. Formation of legal equality is attributable largely to an ancient Roman term «*paritas*».

In addition, in the article, the author draws attention to the comparison of the concepts of law and legal equality.

Ключові слова: гідність, людина, мораль, право, правова рівність, рівність, соціальна рівність, філософія.

Постановка проблеми. Принцип рівності – не тільки одна з основних вимог встановлення загальнолюдської справедливості в суспільстві, а й ключова засада сучасного державотворення і правоутворення. В особистісному аспекті цей принцип передбачає, що при оцінці вчинків інших людей особа має виходити з тих самих вимог, які людина пред'являє до самої себе. Згадується одна з перших спроб формулювання принципу рівності в моралі – це так зване «золоте правило» в Біблії. У новий час цей принцип був сформульований І. Кантом як категоричний імператив. У теоретичних концепціях минулого простежується взаємозв'язок людини та держави, що розкриває вплив принципу соціальної рівності на розбудову держави, зміст її політичних завдань, ставлення до людини та задоволення її потреб. Становлення правової рівності пов'язують переважно з давньоримським терміном «*paritas*».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі даній проблемі останнім часом приділяється особлива увага такими вітчизняними та зарубіжними вченими: Н. Болотіна, О. Лукашова, О. Матвієнко, О. Мельникова, Т. Мельник, Н. Оніщенко, С. Полєніна, П. Рабінович, В. Тимошенко та ін.

Формулювання цілей (мета) статті. Метою статті є дослідження проблеми рівності у праві. Правильне розуміння і регламентація рівності є необхідною умовою для з'ясування і вирішення багатьох практичних питань, зокрема, шляхів розбудови демократичної,

соціальної держави, метою якої забезпечення рівності людей перед законом та захист їх гідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні правознавство та інші науки стають дисциплінами людинознавчими. Зокрема, філософія права намагається виявити місце права в житті сучасної людини. Ю. Єршов зазначає, що філософія права – це наука про пізнавальні, ціннісні і соціальні основи права [4, с. 9].

Для людини питання рівності має неабияке значення, адже це безпосередньо стосується її гідності. І вивчаючи дане явище, поняття, витоки слід шукати передусім у філософських здобутках.

Питання гідності людини свого часу розглядав І. Кант, який намагався розкрити людську гідність через внутрішню свободу людини як таку, що впливає з гуманітарно-родової рівності людей. І. Кант визнавав гідність як абсолютну цінність. Людина як особа є суб'єктом практичного морального розуму і перевищує будь-яку ціну. Отже, людина не може розглядатись як засіб для цілей інших людей. Абсолютною цінністю може бути лише той, хто є істотою розумною і як мета в собі здатен до самовизначення і самовідповідальності [8, с. 15].

У філософській літературі рівність визначають у найрізноманітніших аспектах.

Так, у *моральному аспекті* під рівністю розуміють формальний принцип моральності, відповідно до якого моральні вимоги однаковою мірою мають поширюватися на всіх людей незалежно від їх соціального стану та умов життя. В *особистісному аспекті* цей принцип передбачає, що при оцінці вчинків інших людей особа має виходити з тих самих вимог, які вона пред'являє до самого себе. Однією з перших спроб сформулювати принцип рівності в моралі стало так зване «золоте правило» в Біблії. У новий час цей принцип був сформульований І. Кантом (категоричний імператив). В буржуазній етиці принцип рівності обґрунтовується неопозитивистом Р. Хеаром, який, однак, вважає, що під цей принцип можна підвести будь-які моральні вимоги, адже будь-яка мораль, що існувала в історії людства, формально виходила з того, що її принципи однаково поширюються на безліч людей. Однак історичний зміст принципу рівності в моралі змінювався з розвитком суспільства [11, с. 264].

Ще один *аспект рівності у філософії – соціальний*, тлумачить поняття рівності як принцип, відповідно до якого у суспільстві забезпечується однакове соціальне становище людей, які належать до різних класів та соціальних груп. Він по-різному трактувався в різні епохи різними суспільними силами. В античному суспільстві дія даного принципу поширювалося лише на вільних громадян. Християнство проголосило рівність усіх людей перед Богом. Рівність у буржуазному суспільстві – це, насамперед, рівність можливостей і прав, що охороняється законом, але експлуатація людини людиною, майнова нерівність обмежують можливість досягнення справжньої рівності. Марксизм, визнаючи значення правової рівності, разом з тим вважає, що соціальна справедливість передбачає врешті-решт економічну (у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ), політичну (область, сфера класових, національних і міждержавних відносин) та культурну (виробництво, розподіл і споживання духовних благ) рівність. За соціалізму зберігається соціальна нерівність, що обумовлена недостатнім рівнем розвитку матеріального виробництва, істотними відмінностями між розумовою та фізичною працею, містом і селом, різницею в освіті, кваліфікації, складом сім'ї, принципом розподілу за кількістю і якістю праці. Рівність за умов соціалізму є несумісною із зрівнялівкою, вона передбачає розвиток ініціативи, змагальності, плюралізму думок. Тобто, гуманістичне значення соціальної рівності полягає в тому, що вона відкриває можливість для кожної людини вільно розвивати свої здібності і потреби відповідно до індивідуальних властивостей [12].

Рівність як принцип формування суспільних відносин розглядає А. Лимарь. На його думку, рівність є принципом формування суспільних відносин, який передбачає захищений законом чи моральними нормами доступ кожного члена суспільства до матеріальних і моральних умов життя з метою всебічного і гармонійного розвитку своїх особистих якостей.

Історична диференціація суспільного життя викликає відповідні форми його прояву у вигляді економічної, соціальної, юридичної, політичної і культурної рівності. Дія принципу рівності має історично конкретні межі і форми. З розвитком суспільства вони розширюються як в кількісному, так і в якісному відношенні [9, с. 134].

Так, рівність – це відносини між двома однаковими кількісними характеристиками або між двома речами однієї і тієї ж природи. З точки зору моралі «всі люди народжуються і вмирають вільними і рівними в правах» («Декларація прав людини» від 1789 р.). Але в дійсності розуміння рівності не є однозначним: 1) можна вважати, що рівність полягає в тому, щоб дати «кожному порівну» («комунікативна справедливість»), як це практикується у всіх суспільствах і державах, натхнених соціалізмом, коли має місце поділ земель і благ. Цю

форму рівності обстоював французький комуніст Ф.-Н. Бабьоф (кін. XVIII ст); 2) чи можна вважати, що найбільш справедливим буде дати «кожному за потребами» (Арістотель), або краще навіть «кожному по праці, по заслугах»: це «пропорційна рівність» («справедливість, яка дає кожному свою долю»), саме таким його бачив К. Маркс. Цілком зрозуміло, що така рівність є також джерелом нерівності в матеріальному становищі людей (існують сильні і слабкі, працьовиті та лініві). Але по той бік неминучої нерівності матеріального становища знаходиться рівність усіх громадян перед соціальним законом, а над ним – моральна рівність, що затверджує, що всі люди, незалежно від країни й умов існування, мають, як говорить І. Кант, «одне й те саме фундаментальне право на повагу» [3].

Отже, розуміння рівності не є однозначним, воно навіть спірне, водночас усе зазначене підкреслює багатовимірність цього явища, яке формувалося тисячоліттями.

У теоретичних концепціях минулого простежується взаємозв'язок людини та держави, що розкриває вплив *принципу соціальної рівності* на розбудову держави, зміст її політичних завдань, ставлення до людини та задоволення її потреб. У цьому контексті категорія рівності відіграє важливу методологічну роль у процесі постійних намагань удосконалити суспільні відносини з метою побудувати таке суспільство та державу, які були б максимально наближені до свого ідеалу.

Так, *соціальна рівність* – одне з найскладніших і багатогранних явищ суспільного життя. Поліструктурність поняття «соціальна рівність» визначається тим, що на рівні суспільства вона виступає водночас і суспільно значущим ідеалом, і принципом організації суспільних відносин, і елементом соціальної психології у вигляді почуттів, вимог та сподівань. Багатогранність проявів соціальної рівності зумовлює і її внутрішня суперечливість [7].

У соціальних відносинах можна спостерігати етичну рівність. Саме визначення ступеня потенційної реалізації певної етичної рівності індивідів у соціальних відносинах створює помітно відмінні одна від одної соціально-етичні концепції. Їх спільна конструкція ґрунтується на так званій *презумпції рівності*, яка була обґрунтована ще Арістотелем. Суть полягає в тому, що саме суспільна нерівність, а не навпаки, потребує свого захисту в контексті справедливості. Частина дослідників давньогрецької етичної думки, наприклад В. фон Лейден, вбачає основну заслугу Арістотеля у сфері соціально-політичної думки саме в тому, що він розробив *принцип розумної нерівності* та визначив критерії його справедливості [14, с. 6].

Щодо *принципу формальної рівності*, то він не був характерним для всіх суспільно-економічних формацій. Як важлива ознака формального права, поняття «рівність» виникає порівняно недавно, а саме, в період зародження буржуазно-капіталістичних відносин. У рабовласницькому суспільстві, де раби формально визнавалися суб'єктами права, існували вільні люди з різним правовим статусом. Однак, ступінь їх свободи, наприклад в Афінах, визначався належністю до евпатридів (благородних), геоморів (землевласників) і деміургів (ремісників). Відносини між цими групами мали правовий характер, незважаючи на відсутність формальної рівності. У феодальному суспільстві станові відносини також були правовими, бо відповідали тогочасному рівню розвитку права та культури.

Становлення *правової рівності* пов'язують переважно з давньоримським терміном «*paritas*». Вперше «*paritas*» входить до мовного обігу в значенні «однаковості». Принципи римського права щодо питання рівності, використовують саме цей термін, наприклад, «*Par in parem imperium non habet*» (рівний над рівним не має влади). «*Parium eadem ratio est idem ius*» (у схожих ситуаціях та сама підстава і той самий закон). Цікавий термін ще і тим, що застосовується у версії принципу таліона «*Par pari referre*» - рівним за рівне відплатити. В даному випадку мова йде не просто про рівність, а про взаємності і подоби в діях, їх співмірності та адекватності. Іншими словами, «*paritas*» служить позначенням вірного відтворення об'єктивних зв'язків і відносин. У цьому сенсі «*paritas*» стикається з «*aequalitas*».

Тобто, під «рівністю» розуміється однаковість окремих предметів або осіб, рівне ставлення до одного і того ж. Рівність полягає у тому, що рівний означає однаковий, у всьому подібний відносно величини, кількості, якості, властивості.

Таким чином, рівність вимагає своєї конкретизації у вигляді співвідношення з чимось або кимось, у кількості або якості. Кількісна характеристика рівності являє собою числове зрівняння (за кількістю, величиною та розміром). Якісна характеристика рівності полягає у вирівнюванні об'єктів і суб'єктів у певному аспекті їх властивостей, якостей, умов і можливостей, які не підлягають числовому виміру [7].

Г. Гегель обґрунтовує формальну, правову рівність людей так: «люди рівні саме як вільні особистості, рівні в однаковому праві на приватну власність, але не в розмірі володіння власністю. Вимога ж рівності в розподілі майна розцінюється ним як нерозумна точка зору». Мислитель визнає «рівність абстрактних осіб як таких», їх абстрактно-всезагальне (і в цьому розумінні – рівне) право (тобто рівну правоздатність) на приватну власність. Питання ж щодо

реалізації такого абстрактно-всезагального права (формально-рівної правоздатності) – це, за Гегелем, сфера особливого, де немає місця рівності: «особливість наявна там, де знаходить своє місце нерівність і рівність була б тут неправом». При цьому він нагадує, що «право – це те, що залишається байдужим до особливого» [2, с. 60-61].

З ідеєю заперечення правової рівності з позицій аристократичних уявлень про свободу як право найкращих, найсильніших на свободу і свавілля, виступав Ф. Ніцше. Нерівність прав він вважає умовою того, що існують права. «Неправда ніколи не полягає в нерівних правах, вона полягає у вимогах на рівні права» [10, с. 256]. Справедливість же полягає в тому, що люди не рівні, і правова справедливість, таким чином, виходить із принципу нерівності правових вимог різних індивідів – залежно від того, чи відносяться вони до сильних, аристократичних верхів, або предствляють собою ординарні «нулі» натовпу, які знаходять свій сенс у служінні «вождям» і «вівчарям» стада.

Відповідні наукові джерела показують, що теоретико-правові дослідження сутності та змісту принципу правової рівності, як правило, здійснюються через категорію «правова рівність». При цьому термін «принцип» часто випадає, оскільки стала поширеною думка, згідно якої правова рівність – «це правовий принцип, який має ознаки правової аксіоми». В юридичній науці таке тлумачення поняття «правова рівність» стало традиційним. Воно засноване на конструктивних особливостях правової рівності, що виражаються в його здатності виступати і провідною ідеєю правосвідомості, і основним положенням політики держави у правовій сфері, і, будучи закріпленим у нормативно-правових приписах, здійснювати реальний регулятивний вплив на поведінку людей. Узяті в сукупності, ці властивості правової рівності характеризують його як основоположний принцип права, що виступає і метою, і засобом, і результатом, і критерієм дії права.

Однак нерідко в правознавстві поняття «рівність» поєднують з терміном «юридична». Звідси випливає необхідність уточнення співвідношення категорій «принцип правової рівності» і «принцип юридичної рівності».

На нашу думку, при вирішенні питання про співвідношення зазначених категорій необхідно мати на увазі наступне. По-перше, слід визнати, що обидві категорії відображають одну і ту ж правову реальність – рівність людей у сфері права, а по-друге, слід враховувати, що численні спроби розмежування розглянутих понять поки що не увінчалися успіхом. Окрім того, слід враховувати, що весь зміст рівності у праві зосереджується в категорії «принцип юридичної рівності», що включає в себе і рівноправність. У цьому випадку поняття «принцип правової рівності», як підкреслює С. Кірокосян, може відображати або ту соціальну реальність, яка обумовлює рівність у праві, або ту сферу реальних суспільних відносин, в якій реалізувалася рівність юридична. У будь-якому разі, навряд чи можна визнати таке трактування принципу правової рівності вдалим [6, с. 26-28].

З нашої точки зору, розмежування понять «принцип правової рівності» і «принцип юридичної рівності» має сенс тільки в одному випадку, а саме тоді, коли вводиться категорія «фактична рівність». У цьому випадку «принцип юридичної рівності» і «фактична рівність» виступають парними категоріями, відображаючи принцип правової рівності відповідно у сферах належного (нормативно-правової форми його буття) і суцього, тобто реалізованого. По відношенню до них «принцип правової рівності» набуває статусу родового поняття.

Проблема сутності принципу правової рівності не викликає скільки-небудь значущих розбіжностей у фахівців. Досить вдало вона сформульована В. Карташовим, який пише: «Сутність принципу юридичної рівності була досить чітко виражена ще римськими юристами: «закон говорить з усіма однаково» (*lex uno omnes alloquitur*)» [5, с. 19].

З огляду на це особливої уваги заслуговує визначення Н. Вітрука, в якому головною ознакою принципу правової рівності виступає рівність людей за законом. «Юридична рівність, - стверджує дослідник, - є ні чим іншим, як рівністю суспільного становища людей за законом» [1, с. 24].

Перевагами такого визначення сутності принципу правової рівності є те, що воно лаконічне за формою і за змістом більш глибоко пояснює всі прояви рівності у праві. Ми приєднуємося до даного визначення і в якості додаткових аргументів на його користь наводимо наступні міркування.

По-перше, треба визнати, що це визначення саме принципу права, оскільки воно уособлює одну з головних закономірностей у праві - встановлення однакової для всіх міри необхідної, можливої або забороненої поведінки. «В силу цього, - писав Б. Чичерін, - закон встановлює загальні для всіх норми та однакові для всіх способи набуття прав» [13, с. 183].

По-друге, не можна не відзначити, що в запропонованому Н. Вітруком визначенні сутності принципу правової рівності знайшов відображення факт пов'язаності цієї сутності не тільки з правом, а й з соціальною сферою. Соціальна сторона сутності принципу правової

рівності виражена у вказівці на однаковість саме суспільного становища людей, а юридична – у визнанні цієї однаковості за законом.

По-третє, ми вважаємо, що виділення в сутності принципу правової рівності власне юридичної та соціальної сторін породжує плідну ідею про їх взаємодію в межах єдиного явища – принципу правової рівності. Завдяки цьому з'являється можливість обґрунтувати і дослідити взаємозв'язок соціального і юридичного принципу правової рівності на різних рівнях предметності. Цей взаємозв'язок, на нашу думку, розкривається передусім у виявленні соціального змісту в юридичному і наданні юридичних властивостей соціальному. В першому випадку соціальний потенціал принципу правової рівності (справедливість, свобода і відповідальність) повідомляє праву сформовані в різних сферах суспільства раціональні, розумні, правильні та загальновизнані масштаби поведінки людей і його оцінки. Тут принцип правової рівності відіграє роль каналу, поєднуючої ланки права в цілому з соціальною дійсністю. У другому – юридична сторона сутності правової рівності надає соціальному змісту – справедливості, свободі і відповідальності – властивостей юридичних явищ, тобто перетворює їх на загальнообов'язкові та гарантовані державою імперативи, регулятори поведінки людей.

Інакше кажучи, в правовій сфері сутність правової рівності, що полягає у вимозі однакового становища людей перед законом, розвивається до нормативно-юридичних форм, здатних виступити зразками, моделями, правилами можливого, належного або забороненого варіантів поведінки людей.

При цьому необхідно пам'ятати, що люди рівні лише як окремо взяті люди, тобто як розумно-моральні, а тому вільні істоти». В силу цього принцип правової рівності «має універсальне значення для всіх історичних типів і форм права і виражає специфіку та характерну особливість правового способу регулювання суспільних відносин вільних індивідів» [6, с. 29].

Література:

1. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР. – М.: Юрид. лит., 1985. – 176 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.
3. Дидье Жюлиа. Философский словарь / пер. с франц. – М. Междунар. отнош., 2000. – 544 с. // Электронный ресурс. – [Режим поиска]: <http://terme.ru/dictionary/878/word/ravenstvo>.
4. Ершов Ю.Г. Философия права (материалы лекций). – Екатеринбург, 1995. – 45 с.
5. Карташов В.Н. Правозащитные системы: понятия, основные типы и принципы // Российская и европейская правозащитные системы. Соотношение и проблемы гармонизации: сбор. статей / под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород, 2003. – С. 14-29.
6. Киракосян С.А. Развитие социально-философских представлений о равенстве в праве: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.03: Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. – Краснодар, 2009. – 217 с.
7. Левкулич В.В. Морально-етичний та правовий зміст категорії «рівність» // Мультиверсум: Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, - 2004. – № 39 // Электронный ресурс. – [Режим поиска]: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Levkul_1.htm.
8. Лукашева Е.А. Права человека как критерий нравственного измерения политики и государственной власти // Права человека и политическое реформирование (юридические, этические, социально-психологические аспекты) / под ред. Е. А. Лукашевой. М.: Изд-во ИГиП РАН, 1997. – С. 5-36.
9. Лымарь А.Т. Философия, практическое руководство. – Магнитогорск: Магнитогор. гос. тех. ун-т им. Г.И. Носова, 2004. – Ч. 1. – 163 с.
10. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Весёлая наука. Злая мудрость: сборник / пер. с нем. – Мн.: ООО «Поппури», 1997. – 704 с.
11. Словарь по этике / под ред. И. Кона. – М.: Политиздат, 1981. – 430 с.
12. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989 // Электронный ресурс. – [Режим поиска]: <http://terme.ru/dictionary/180/word/ravenstvo>.
13. Чичерин Б.Н. Философия права. – М.: Типо-литография Тов-ва И.Н. Кушнерева, 1900. – 340 с.
14. Leyden W. Von. Aristotle on Equality: His Political Argument. - London, 1956. – Vol. 56.